

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ СИНТЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЦІНИ

М.І. Макаренко, к.е.н., Українська академія банківської справи

Проблема відтворення синтетичної моделі ціни постала останнім часом перед економічною теорією не випадково. Практика ціноутворення за умов перехідної економіки все більше набуває "ринкового забарвлення", тоді як існуючі засади формування товарних цін не в змозі слугувати надійним підґрунтям сучасних ціноутворювальних процесів. Відхід від планово-нормативного методу при одночасній відсутності нових критеріїв і прикладних методик може спричинити втрату виробниками і продавцями об'єктивних орієнтирів у сфері оцінки вартості пропонованого ними товару. Менеджер підприємства, який виходить у своїй практичній діяльності з принципів трудової теорії вартості, на перший план поставить скорочення затрат живої та уречевленої праці, нехтуючи кориснісними характеристиками товару, його відповідністю фактичним запитам споживача. Мікроекономічне ціноутворення в руслі окремо взятої теорії граничної корисності взагалі перетворює виробника в пасивного спостерігача за коливаннями індивідуального попиту на ґрунті надання суб'єктивних споживчих переваг тому чи іншому товару.

Отже, кожна з наведених теорій, відособлено покладена в основу формування ціни, не враховує її певного сутнісного аспекту. Взяті ж разом у єдиній різнофакторній моделі обидві вони здатні створити міцний теоретичний фундамент для практичного ціноутворення.

Незважаючи на очевидну актуальність мінової проблематики, інтерес до неї науковців за останні 4 - 5 років значно знизився. У минулому лишилися гарячі дискусії в періодичній та монографічній літературі з приводу затратної моделі ціни, шляхів реформування командно-адміністративного ціноутворення, необхідності та можливих наслідків лібералізації цін. Відомі на пострадянському просторі теоретики-ціновики змістили центр своїх наукових досліджень у суміжні сфери економічного аналізу.

Дійсно, потреба масованої "мозкової атаки" в цій галузі теорії економіки відпала з відмовою від директивного ціноутворення і звуженням кола регульованих державою цін.

Мікроекономічна модель ціни стосовно окремої фірми в умовах різних ринкових структур досить ґрунтовно викладена неокласичною теорією. Проте серед фахівців, що продовжують займатися означеною проблематикою визріло розуміння нагальної потреби створити таку модель ціни, яка б включала кращі надбання економічної думки минулого і сучасності, синтезуючи в собі ще донедавна непримирені методологічні підходи. Про це свідчать останні публікації, що з'явилися у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі [1, ст.15- 17; 3, ст.77- 78; 4, ст.53- 58].

Зважаючи на вище сказане, завдання цієї статті бачаться у порівняльному аналізі поглядів А. Сміта як фундатора класичної політичної економії на змістовний бік ціни, розмежуванні мікроекономічного та макроекономічного підходів до її моделювання, спробі синтезувати на основ названих концепцій таку цінову модель, яка б відповідала сучасним вимогам ціноутворення і цінорегулювання.

Звертаючись до історико-економічних витоків теорії ціни, слід зазначити, що перші міркування і здогади з цього приводу були висловлені ще стародавніми мислителями. Так, початкові спроби зіставити вартість двох предметів і з'ясувати пропорції їх обміну на підставі іманентної їм спільної субстанції знаходимо у Аристотеля. Середньовічне вчення про "справедливу ціну" пов'язувало її вже з затратами факторів, що беруть участь у виробництві. Англійський економіст XVIII ст. У.Петті, опікуючись

пошуком об'єктивного закону грошового обігу, зробив припущення щодо праці як субстанції цінності товарів. Прихильники системи меркантилізму наполягали на еквівалентності обміну в торгівлі і відстоювали паритетні умови ціноутворення. Пізніше фізіократи розвинули теорію еквівалентного обміну, хоча й бачили джерело цінності головним чином у сільськогосподарському виробництві. На думку американського економіста Франкліна саме працею можна вимірювати цінність різних товарів.

Відаючи данину заслуг у створенні теоретичних засад ціни попередникам класичної школи політичної економії, все ж варто підкреслити, що їм вдалося нанести лише окремі штрихи на багатобарвне полотно реальної моделі ціни. Непересічне значення для розвитку цього питання має теоретична спадщина А. Сміта. Чимала низка положень з його "Багатства народів" лягла в основу неокласичних уявлень про природу ціни.

Наукове обґрунтування цінової моделі А. Сміт починає з уточнення поняття "цінність" (російський переклад "Багатства народів" 1962 р. трактує англійське "Value" як вартість, хоча сучасні переклади і тлумачення подають його як цінність на відміну від "Cost" - витрати, вартість) [2, ст.34- 35; 6, ст.37- 38]. З одного боку цінність означає корисність предмета, з другого - можливість придбати за цей предмет інші. Першу автор називає споживчою цінністю, другу - міноюю. Тим самим невід'ємними чинниками цінності як першооснови ціни визнаються корисність і певний обсяг затрат праці на виготовлення предмета, які поніс виробник. Розмір цих затрат визначається при співставленні даного предмета з іншими в процесі обміну. Мінова цінність, мірою якої є праця, становить дійсну ціну товару. Та оскільки праця неоднорідна за своєю інтенсивністю і продуктивністю, справжніми "терезами" її кількості, якості може служити лише ринковий механізм, якому належить прерогатива проводити редукцію різних видів праці і зіставляти цінності її продуктів у товарообмінних операціях. Отже, ринкове буття економіки має справу не з міноюю цінністю товарів, а з дійсною та номінальною їх ціною.

У логічному ланцюгу конструкції цінової моделі А. Сміта "дійсна ціна" займає проміжне положення між "міноюю цінністю" і "номінальною ціною". Дійсна ціна будь-якого предмета є праця, і зусилля, необхідні для придбання цього предмета, визначають її кількість [6, ст.38]. У формалізованому вигляді різниця між міноюю цінністю і дійсною ціною виглядає наступним чином:

$$K = k \cdot L \quad (1)$$

$$P_r = k r \cdot L \quad (2)$$

Де V_t - мінова цінність, в годинах фактично відпрацьованого часу;

P_z - дійсна (реальна) ціна, в годинах затраченої середньому по економіці праці;

L - затрати певного виду праці за годину робочого часу;

k - кількість годин робочого часу, затраченого на виготовлення даного предмета;

z - коефіцієнт редукції (зведення різних видів праці до середнього по економіці рівня).

Причому, реальна оцінка складності і напруженості праці, втіленої в товарі, здійснюється автоматично ринковим механізмом "...в соответствии с той грубой справедливостью, которая, не будучи вполне точной, достаточна все же для обычных житейских дел" [6, ст.39].

Штучне визначення дійсної ціни товару в годинах робочого часу виявляється практично неможливим з огляду на вкрай непросту методику перерахунку різноманітних трудозатрат при їх зведенні до середнього в суспільстві рівня. Це підтвердив пізніший досвід введення "робочих грошей" та "ринків справедливого обміну" соціалістами-утопістами, "грудових одиниць" у перші роки радянської влади тощо. Ринковий механізм не тільки зводить до спільного знаменника різноманітні за характером затрати праці, але й потребує їх представлення у грошовому виразі. Саме такою за Смітом є номінальна ціна товару, яка на відміну від дійсної ціни виражає трудозатрати у грошовій формі:

$$P_n = k - z \cdot m \cdot B \quad (3)$$

Де t - ціна редукованої години робочого часу, в конкретних грошових одиницях.

Ідея порівняльного аналізу реальних і номінальних величин, висловлена А. Смітом при формулюванні цінової моделі, набула значного поширення і використовується в сучасних макроекономічних дослідженнях динаміки обсягу виробництва, ставки процента, доходів та ін. Друга ж ідея ціни як грошової "оболонки" вартості стала одним з фундаментальних положень трудової теорії.

Звертаючи елементи в моделі ціни А. Сміт вносить при аналізі її структури. Він підкреслює, що обмін товарами у відповідності лише з затратами праці відбувався у суспільстві первісному, слабозвиненому [6, ст.51- 53]. З появою приватної власності на землю і нагромадженням капіталу складовими міноюю цінності поряд з трудовими затратами стають затрати капіталу і землі. В ціні товару виявлені фактори виробництва постають як відповідні кожному з них доходи - заробітна плата, прибуток і рента. Тобто ринкова ціна є сумою факторних доходів їх власників:

$$P_m = W + N + R \quad (4)$$

Де P_m - ринкова ціна;

W - заробітна плата;

N - прибуток;

R - рента.

Ринкова ціна і її складові виражаються в грошових одиницях. Вартість сировини, використаної при виготовленні товару, є не що інше, як також факторні доходи, уречевлені в ній у попередніх циклах виробництва. Амортизація являє собою суму доходів, матеріалізованих в основному капіталі.

$$P_m = K'_{I+M} + K_{,+B} + A \quad (5)$$

Де N, J - поточні заробітна плата, прибуток і

рента, отримані власниками відповідних ресурсів в останньому циклі виробництва;

5 - вартість сировини;

A - амортизація основного капіталу в ціні.

Якщо ж вартість сировини і амортизаційних нарахувань представити як суму отриманих свого часу доходів робітників, капіталістів і власників землі, то матимемо розгорнуту формулу функціональної моделі ціни:

$$P_m = w_l + N_l + R_l + W_z + N_s + R_s + W_a + N_a + R_a \quad (6)$$

Таким чином, вираз (4) і побудовані на його основі (5) та (6) фіксують дохідну структуру ціни пофакторно, в залежності від функцій, виконуваних у виробництві.

Розвиток економіки у постсмітінський період привів до розгалуження капіталу як єдиного фактору виробництва на капітал-власність і капітал-функцію. У дохідній структурі ціни першому відповідає процент, а другому - прибуток. Сучасний вигляд цінової моделі буде таким:

$$P_m = iV + II + Я + I \quad (7)$$

де: I - процентних, дохід власників капіталу,

N - прибуток як підприємницький дохід функціонуючого капіталіста.

Співвідношення між первинними доходами у складі ціни може бути різноманітним в залежності від умов виробництва. Тобто:

$$0 \leq \frac{M}{P_m} \leq 1 \quad (8)$$

$$\alpha, P_x \quad (9)$$

$$0 \leq \frac{B}{P_m} \leq 1 \quad (10)$$

$$0 \leq \frac{K}{P_m} \leq 1 \quad (11)$$

Хоча А. Сміт припускав, що в ціні окремих товарів може бути відсутнім той чи інший вид доходу, таке припущення, на мою думку, є суто теоретичним. Багатоступеневість сучасного виробництва означає, що рух товару від первинного матеріалу до кінцевої готовності супроводжується використанням практично всіх виробничих факторів. Частка кожного з наведених доходів коливається в межах від 0 до 1, але не дорівнює їм. Навіть якщо в поточному циклі виробництва не бере участі якийсь з факторів, то цілком можлива його присутність у вартості сировини або основного капіталу.

Функціональна модель ціни, поійменована пізніше в трудовій теорії вартості "догмою Сміта", становить один з постулатів сучасної зарубіжної економічної теорії. Зведення витоків ціни до одного з факторів, наприклад, праці, полишає сенсу центральну проблему економії - максимальне задоволення людських потреб благами, виготовленими за допомогою рідкісних виробничих ресурсів. Виключити зі складу останніх підприємливість чи землю означало б збіднити реальну модель функціонування економіки, деформувати фактичні

співвідношення, що склалися між ними.

Незалежно від того, вважають теоретики виробничий ресурс джерелом цінності товару чи ні, практики мають рахуватися з його обмеженістю навіть у плановій економіці. Видатний економіст сучасності П.Самуельсон писав, що доти, доки будь-який вид ресурсів є в обмеженій кількості, працівники соціалістичного планування повинні назначити певну ціну на цей товар і справляти орендну плату за його продуктивне використання, хоча б штучно включаючи в ціну дохід від нього [5, ст.242]. Рівень ціни ресурсу необов'язково дорівнюватиме доходу якоїсь особи. Вона може виявитися суто балансовою або розрахунковою. Величиною, встановленою плановими органами, а не ринковим механізмом. Проте обов'язково повинна існувати ціна, яку слід заплатити за використання застосовуваних у виробництві ресурсів. Іншими словами, за відсутності приватної власності на засоби виробництва останні все ж таки мають бути реально оцінені і включені в ціну кінцевої продукції. Переважання суспільної власності на них означає, що основним отримувачем відповідних доходів, закладених у ціні товару, є держава. Перерозподільчі процеси, які надалі відбуваються, не змінюють суті функціональної моделі цінності.

Завершеної форми у автора "Багатства народів" цінова модель набуває після розгляду її природного та ринкового варіантів. Заробітна плата, прибуток і рента, взяті за середньою нормою, складають природну ціну товару. Вона як ідеальна величина слугує індикатором вигідності виробництва у даній галузі в залежності від того, наскільки відхиляється вниз чи вгору від неї ринкова ціна.

$$P_p = \Pi_p + M_p + Я_p \quad (12)$$

Де P_p - природна ціна;

Π_p, M_p, K_p - відповідно середні заробітна плата, прибуток і рента.

А. Сміт розглядає низку чинників, що впливають на коливання ринкової ціни P_m навколо її природного значення P_p . Проте головним серед них визнається співвідношення попиту і пропозиції.

$$P = \lambda P_p \quad (13)$$

Де — - співвідношення попиту O і пропозиції S на

даний вид товарів.

Рівність за величиною обох модифікацій ціни спостерігається у випадку ринкової рівноваги ($O = S$). Тоді ціна являє собою функцію від факторних доходів.

Оперуючи термінами неокласичної школи, можна підсумувати, що для рівноважної ціни товару за умов досконалої конкуренції визначальними параметрами її рівня залишаються ціни затрачених на виробництво ресурсів, які матеріалізуються в цінності товару у вигляді факторних доходів, взятих за середньою нормою. В довгостроковому періоді P_m тяжіє до свого природного рівня P_p і визначається суто затратними

характеристиками, продиктованими з боку пропозиції. Але на короткому з економічної точки зору часовому інтервалі підлягає врахуванню в ціні дія ринкових сил, насамперед попиту. Тому довгострокову природну ціну P_p , незмінну в короткостроковому періоді, можна вважати ціною пропозиції. Динамічна ж ринкова ціна P_m виступає як ціна попиту.

На даній стадії побудови підсумкової моделі ціни слід розмежувати мікро- та макроекономічний п варіанти. Якщо виробничі витрати (ціна пропозиції) виглядають тотожними па обох рівнях економічного аналізу, то чинники ринкового попиту для мікрорівня 1 сукупного попиту у макромоделі істотно відрізняються. Згідно теорії маржиналізму ринковий попит визначається індивідуальними уподобаннями споживачів і наявним запасом блага.

$$P_a = \Gamma \{M, u_n - u_{n-x}\} \quad (14)$$

Де P_n - мікроекономічна ціна попиту;

$u_i, u_{i-1} = Mu$ - різниця між корисністю останнього

та передостаннього благ в їх запасі ΔW

M - ціна умовної одиниці корисності.

Цінність товару з боку попиту прямо залежить від граничної корисності MPI останнього блага в його записі, а виражена в грошовій формі являє собою ціну попиту P_n для споживачів цього виду товарів. Грошова "оболонка" M , власне, і перетворює споживну цінність товару в ціну попиту. Тому підсумкова модель мікроціни, сформульована на основі виразів (7) і (14), матиме вигляд:

Або в розгорнутому стані:

$$P_a = \hat{P}_p + u_p + \kappa_p + i_p y / (1 + \mu - m_i -$$

$$\sim (1 - \mu_p + M_p + K_p + I_p) : (Z_p + M_p + K_p + I_p)$$

Вираз у квадратних дужках формул (15) і (16) означає коефіцієнт, на який корегується ціна пропозиції. За умови $P_n > P_p$ він буде перевищувати 1, і підсумкова ціна P , зростатиме. Якщо ж споживачі не оцінюють товар на рівні його середніх витрат, виробники змушені знижувати ціну для повної його реалізації. При рівності цін попиту і пропозиції мікроекономічна ціна P , відповідає витратам

виробника і коефіцієнт корекції дорівнює 1.

Дещо інакше виглядає ціна, яка формується на макрорівні. Ціна пропозиції, як і в мікромоделі, складається з доходів власників виробничих ресурсів, втілених в товарах на по очній і попередніх стадіях виробництва. Сукупний попит на товарному ринку є функцією множини змінних, головна з яких - баланс параметрів грошового ринку. Тому при переважанні грошового попиту AIO над пропозицією грошей $A/5$ макроекономічна ціна попиту матиме сталу тенденцію до зростання незалежно від фактичних витрат понесених виробниками. І навпаки, дефіцит грошової маси призведе до стиснення сукупного попиту і відповідно його макроекономічної ціни P_a :

$$P_a \sim 1 / (MB - MP) \quad (17)$$

У цьому випадку ціна попиту як функція від реальних касових залишків $(L/5 - MP)$ є макроекономічним чинником. Логічно, що й кінцева синтетична ціна залежить від подвійної рівноваги на товарному та грошовому ринках, і тому така модель може вважатися макроекономічною:

$$P_a = m_p + M_p + K_p + I_p + (MB - M >); \quad \text{Я} \quad (18)$$

Вираз у квадратних дужках формули (18) якраз відтворює вплив на природний рівень ціни параметрів грошового ринку. Додатково галузеві втрати виробничих факторів на величину реальних касових залишків, зважуються за розміром товарного попиту O , вираженого в натуральних одиницях.

Мікро- та макроекономічна моделі ціни, подані у рівностях (16) і (18) стосуються двох сторін одного й того ж процесу ринкового ціноутворення. Проте перша з них відбиває індивідуальні засади формування цін, друга - народногосподарські. Мікромоделі підкреслює залежність ціни товару від його споживчих характеристик, чинників недосконалої конкуренції і може прислужитися індикатором амплітуди коливань фактичних цін навколо середньогалузевих. Макромодель відбиває реалію "верхнього" рівня економіки, знаходиться в системі координат $L/5$ - IM -залежності (інвестиції - заощадження - уподобання ліквідності і може бути використана в різноманітних макроекономічних конструкціях. ■

Список використаної літератури

1. Балацкий Е.В. Издержки и полезность как факторы ценообразования // Вестн. моск. ун-та. - Сер. 6 - Экономика. - 1996. - №4. - С. 15-29.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Пер. с англ. 4-го изд. - М.: Дело ЛТД, 1994. - 720 с.
3. Гриценко А. Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? // Економіка України. - 1996 №1. - С. 73- 78.
4. Нижегородцев Р; К единой теории цены: диалог научных школ // Мировая экономика и международные отношения. - 1996. - №5. - С. 53-58.
5. Самуэльсон П. Экономика / В 2-х т.; пер. с англ. - М.: МГП "Алгон", 1992. - Т. 2. - 416 с.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Соцэкгиз, 1962. - 684 с.

Summary

Theoretic sources of the synthetic model of price.

This article presents to the reader microeconomic and macroeconomic models of price, worked up on the basis of the labor theory of value and on the basis of the classic school of economics.

Макаренко, М.І. Теоретичні витоки синтетичної моделі цін [Текст] / М.І. Макаренко // Вісник Української академії банківської справи. - 1997. - №3. - С. 3-7.